

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક
જુલાઈ ૨૦૦૦

૬

કિશોર રાવળ

Kishor Raval

7901 Henry Ave G109
Philadelphia PA 19128
kishor@markis.com
(215) 482 0924

From www.kesuda.com

કનેક્ટિકટ જાઓ તો થોડો સમય ફાજલ કરીને આ નાનકડો ઉધાન જરૂર જોજો. રૂટ ૭ ઉપર કેન્ટ ગામથી થોડા ઉત્તરમાં આ આવેલો છે. ધોઘની નીચે નાનાંમોટાંને કોઈ પણ ધાસ્તી વગર છબણીયાં કરવાં માટે કુદરતી કુંડો છે, સહેલાણીઓ માટે પિકનિકનાં ટેબલો છે અને સાહસિકો માટે ઉપર ચડવાની અનુકૂળતા છે.

કેસૂડાંને પ્રેમપત્ર
'શર્મા'

થોડી પ્રસ્તાવના: હું ૧૯૮૫માં અમેરિકા આવી. સંગીત અને સાહિત્યનો જીવદો અચાનક પેસા કમાવા, સ્થિર થવામાં, મોટલ ચલાવવામાં લાગી ગયો. ભારતમાં સવારે આંખો ચોળતાં ચોળતા જ અને ૭:૩૦ વચ્ચે સિલોનનું 'ભૂલે-બિસરે ગીત' સ્ટેશન પકડનારી હું સવારે ઉડીને કોણ ચેક-આઉટ થયું અને કોણ નહિ તેની માથાકૂટમાં પડે. સિલોનનો, સાહિત્યનો, સંગીતનો શોખ છૂટી ગયો. લતાજીને સાંભળવા તો કાન ત લસી રહ્યા. ગુજરાતી લીપી તો ક્યાંય નજરે નહોતી અને અધુરામાં પૂરા આ નાનકડા ગામના ભારતીયોની વસ્તીમાં પટેલોની વસ્તી જેને અને સંગીતને બાર ગાંવનું છેઠું અને સાહિત્ય તો સોગન ખાવા પૂરતું પણ નહિ. ફક્ત પેસાની અને ગાળોની ભાષા જાણે (કોઈ અપવાદો હશે પણ ખરા.)

નદી સૂકા પડમાં વહે તો એ પણ સુકાઈ જાય. સાંભળવાનું, લખવાનું બધું બંધ થઈ ગયું. પંદર વર્ષ વીતી ગયાં. બાબો ટી.વી. મોટો રાખે તો માથું ફરી જતું ત્યાં અચાનક કંપ્યુટર આવ્યું. મારો માનેલા ભાઈએ ઈ-મેઇલ દ્વારા માથાકૂટ કરી મને કેસૂડાં વાંચતા શીખયું. અને અચાનક

ગાજી ઉઠે કલકલ રવે
જાગતા સુમ પ્રાણ

તેમ અચાનક જ સુમ થઈ ગયેલા શોખ જાગૃત થયા. એક સાથે આઠ કલાક બેસીને કેસૂડાંનાં બધા અંકો વાંચી નાખ્યા.

તમને અતિશયોક્ષિત લાગશે કે આજે ડાઈરેક્ટ ટી.વી. થી ભારતીય ટી.વી. જોવાય છે, બલાર વીડીયો પણ મળે છે અને આ શું ઘેલા જેવી વાત કરે છે! પણ હું રહું છું તે ગામમાં હિંગ જોઈતી હોય તો ત કલાક ઢાઈવ કરવું પડે. એટલે આ કાવ્ય 'કેસૂડાં'ને નામ છે.

(મારો મમરો: મનમાં થાય છે કે 'કેસૂડાં'ની ફિલસુઝીનું સમર્થન કરતા ઉપરના શબ્દો સાંભળતો બેઠો જ રહું. એક શબ્દ પણ ન બોલું. પણ માતાજીના ગરબા અને દિવાળીના ભોજન સિવાય બીજા રસો વિહિન ત "લપ નગરી તણા માણસોને હું મળ્યો છું અને પૂરો સમજું છું આ આંકં પાછળનો અવાજ. પણ જેમ કહ્યુંને કે અપવાદ હશેજ, તેમ અપવાદો છે. મને અંગત પરિચય છે, છે અને છે એટલું જ કહીશ.

કુટનો ધોધ
કિશોર રાવળ

આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે પતજડની મોસમમાં ગુલાબ ખીલ્યું

આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે ઝાકળને સૂર્યનું કિરણ મળ્યું

આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે સહેરાની સફરમાં ચાંદનીનો ઘાલો

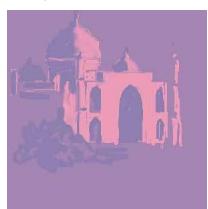
આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે મૃત્યુને કંધે લઈ મસીહા ચાલ્યો.

આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે લોખંડને પારસનો સ્પર્શ

આપનું આગમન અમારા જીવનમાં
જાણે આયખાનો સાચો નિષ્ઠ

અજ્ઞાયબી

ચંદ્રેશ ઠાકોર

દુનિયાની સાત અજ્ઞાયબીઓ
સભા ભરી
પોતાની અગ્રીમાનો દાવો કરતાં
ભાન ભૂલી બેઠી.
દોલતથી અમર થયેલા
પ્રેમનો ઝડો ફરકાવતો
પેલો ઢંડોગાર મહેલ,

અને
સાવ શુષ્ક થઈને પથરાયેલી
ચોગરદમ ઉઝરડાયેલી
પાણીથી કોતરાયેલી પેલી કોતરો,

અને
અડીખમ તોયે લાગણીવિહીન
તોતિગ અને નિર્જવ વિસ્તરાયેલી
પેલી દિવાલ,
અને
અને
અને...

ત્યાં જાગ્યો
મા સાથેનો સંબંધક દોર કપાતાં
એક નવજાત શિશુના રૂદ્ધનાં અવાજ,
અને પછી સળવળી
માના ઉદરમાં જતનથી
બંધાયેલી, પોષાયેલી, ગોઢવાયેલી
એની નાની શી કાયા,
કંઈક પકડવાને આતુર
નાજુક પેલી આંગળીઓ,
કંઈક ચૂસવાને આતુર
પેલી મીઠા હોઠોની લકીરો,
કંઈક જોવાને આતુર
સહેજ ખુલતી, થાકી વળી બંધ થઈ જતી
પેલી પારદર્શક આંખો,
કંઈક આંખવાને આતુર
ખાલી હવાને લાત મારતી
બે નાની પગલીઓ,
અનારકલી જેવા દાંતની રાદ જોતી
પેલી હસતી બોખી બખોલ,
કંઈક જન્મવાને આતુર
રૂના ગાભલા જેવાં બે ફેફસાં,
અને
ધબુક ધબુક ધબુકીને
જનનીનો આભાર માનવાને આતુર
પેલું અંગૂઠી જેટલું હદ્ય.

કોઈ કહે છોગીલો 'ને કોઈ વિજોગીડો,

હું તો ગણું મેહુલાને ભેરમાં હોજુ. કોઈ...

કોઈ તરે વીજથી 'ને કોઈ તરે ગાડથી,

હું તો ભાળું મેહુલાને દાંત કાઢતો;

કોઈ હસે કોરા રહી, કોઈ થોડા ફોરાં સહી,

હું તો ભીજું મેહુલાના માનમાં હોજુ. કોઈ...

કોઈ કહે કેર થયો, કોઈ કહે મે'ર થયો,

હું તો કહું મેહુલાનો કેફ ચાંદિયો;

ક્યાંક ઊંઘો કેવડો 'ને ક્યાંક ઊંઘો

મેહુલો, વસ્યો છે મારે રોમરોમજુ. કોઈ...

અશ્રુઓ

આશિક

તમારા અશ્રુઓને હથેળીમાં જીલી પી જાઉ

પ્રસાદી પવિત્ર સ્વીકારવાની એવી અમારી રીત છે

ઝુકે જો તમારું શિશ જરા પણ તો ચૂંબી લાઉ
આદર છે એવો અને એવી અમારી મીત છે

શું કહું? હું તો શું એક અદનો આદમી
તમારી હારમાં હારજતમાં અમારી જીત છે

આવો વિકસાવિયે સમ્બન્ધોની એક શુદ્ધ પરાકાક્ષા
ઈશ્વરની પણ મરજુ -સમ્બન્ધો આપણા નિમિત્ત છે...

આંખ ન ખૂલી તે ન જ ખૂલી

ચંદારાણા

ધૂલધૂસરિત, શ્રમિત

અશ્રુસિકૃત, સિસકતો,

ધરતીની ધૂળમાં સૂનમૂન

પદ્ધ્યો'તો બેસુધ,

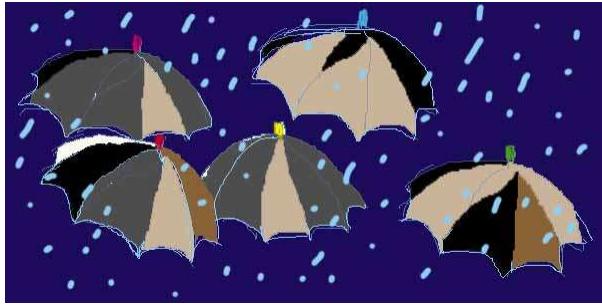
દ્યાસિધૂ,

આપના બહુમૂલ્ય પીતાંબરથી

મારાં અંગપરનો પસીનો લુધી,

મારા અંસુ લુધી

એ કોઈ આઈમી નહીં
કે અગ્રીમ નહીં
એ તો આ દુનિયાની
બસ એકમાત્ર અજાયબી.

મેહુલો 'તિમિર'

પ્રાસાદિકઃ વરસાદની ઝરમર શરૂ થઈ ગઈ, રસ્તા, ઘરો અને ગાડીઓ ન્યાઈ ઘોઇને રૂપાળા થઈ બેઠા છે. જાડવાઓ સ્નાન કરી જટા ખોલી બેઠેલા સંન્યાસી જેવા લાગે છે. પણ માણસે માણસે વરસાદ જૂદા જૂદા સ્પંદનો જગાડે છે એવું તો કેમ? મને વિસમય થય છે. કોઈને દીવો કરી, ચોપડી લઈ ગોઢામાં લપેટાઈ વાંચવું ગમે, કોઈ 'લિલ્સ્કી વેધર' છે એમ કહી ગલાસ ભરીને વરસાદને અર્ધ આપે, નાનાં છોકરાં આજનું જ વણવાંચેલું છાપું છે એનો વિચાર કર્યા વગર જ હોડીઓ બનાવી ખાબોચિયાંની ખોજ માં નીકળી પડે-અને મારાં જેવાં ને? મને અચૂક જ ભજિયાં ખાવાનું મન થાય. કોડિલાભાભી જરા મૂડમાં હોય તો એક બેધાણ બનાવી નાખવાનું કહો. ખાતાં ખાતાં "આવરે વરસાદ, ઘેવરીયો પરસાદ, ઉની ઉની રોટલી ને કારેલાનું શાક.." ગાણો? મજા આવશે.

બીજું મને એક મન થાય તે ખાલી એક ખાખી ચડી પહેરીને વરસાદમાં ઊભો રહું અને ઊભો ઊભો તરબોળ થઈ જઉ! પણ મારી વહુ જરા....

(મારો મમરો: આ તો ખાલી ઈશ્વરિની જ વાત છે. બાવંડું પકડીને તેને પણ બહાર લઈ જ એટલે બેડો પાર. બાકી ભજિયાં અને કારેલાંની વાતે મને કેંક જૂની યાદો તાજ કરાવી. એમાં કોઈના મૂડની વાત જોવાની જરૂર નથી. પાયાના શિક્ષણમાં સૌને ભજિયાં બનાવતાં આવડવું જ જોઈએ

કોઈ જીલે છાપરે 'ને કોઈ જીલે છાતરે,
હું તો જીલું મેહુલાને અંગઅંગ જી;
કોઈ દોડે આંતરે 'ને કોઈ ઊભા શાંત રે,
હું તો મહાલું મેહુલાની જાનમાં હોજુ. કોઈ...

કોઈ બચે ટાઢથી 'ને કોઈ બચે તાપથી,
કોઈ તરે મેહુલાના રંગરાગથી;

અનેહની અજમ્ય સરવાળીથી

મારા વિખરાયેલા વાળની

લટોને સીંચી,

મૃદુસ્વર કાનમાં કહ્યું, " શિશુ,

આંખ તો ખોલ. જો તો

ક્રોણ આવ્યું છે તારી પાસ?"

ને તોય મારી આંખ

ન ખૂલી તે ન જ ખૂલી-

પહેલી ગ્રીત

પ્રવીણ વાધાણી

તે મને મળી ન હતી તો પણ ઘારી હતી.

કદીક નજીક આવી હાથતાળી દઈ જતી

વિચારોમાં તેના હું ગુલતાન થઈ જતો

ક્યારેક તે મારી આસપાસ ફરી જતી.

તેની શોધમાં દરદર ભટકતો હતો

જ્યાં નહોતી ત્યાં પણ તે દેખાતી હતી

ગુણદોષ તેના કંઈ જાણતો નહોતો

તો પણ માનતો તે મારે લાયક હતી.

કઈ ગલીમાં ક્યાં હશે કોને ખબર છે

મારી પરેશાનીની કોઈ સીમા નહોતી

જ્યાં જતો ત્યાં ફક્ત એક જ જવાબ મળે

થોડા મોડા પડ્યા હમણાં તો અહીં જ હતી.

શું શું કરીશ જો મને તે જાય મળી

મારી કલ્યાનાની કોઈ સીમા ન હતી.

સ્વપ્નમાં જેને લઈ રાત હિ' હું મહાલતૌ

તે મારી પહેલાયેલી નોકરી હતી.

વસંત

નિકુલ પટેલ

પેલાં પરંપરાગત પાનખરના
એ વળતાં પાણી જણાય છે.

વસંત અનુના આગમનથી આજે

પ્રકૃતિમાં પાછું, નવું જીવન રેડાય છે.

સાવ મૃત ઉભેલાં આ મૂક વૃક્ષોમાં

આજે જાણે કે માણ પૂરાય છે.

એ પાન વિહોઙ્ગાં વૃક્ષો પર આજે
ક્યાંક પીળાં ને રાતાં ફૂલો, આવતાં જણાય છે.

એ સૌથી મોટો ચિત્રકાર છે,
એવું ભાડ્યો હતો ક્યારેક..

પણ એ વાત સાચી હતી, એ
સાર્થક આજ જણાય છે.

કાઠિયાવાડી ઘર
અશોક વિદ્ધાંસ

ઘરની રક્ષક ડેલી અમારી

ડેલી દીધી એટલે ઘર સલામત

બા'ર ઉભા રૈ ડેલી દેવા.

(કે દીધેલી ડેલી ઉઘાડવા)

આગણિયાની કરી કરામત.

ડેલી ખોલી અંદર આવો

લાંબી ઓંશરી લીચકો ભાળો

ઓંશરીના ખૂણામાં ખાંડળી

પાણિયારે ગોળાને બેડાંની માંડળી

ઓંશરીને ડાબે પડ્યે

એક બીજાની અડોઅડમાં

ધરની મર્યાદા સાચવતા
રાતે જાગી દિવસે સૂતા
જોડિયા ભાઈ જેવા બે ઓરડા.

ઓંશરી ઉતરી ફળિયે આવો,
આભ અને ધરતીને ભાળો,
શિયાળે તડકાની હુંક
ઉનાળે સૂવાનું સુખ.
કરેણ છે ત્યાં, ને બારમાસી.
સુંદર ક્યારે લીલાં તુલસી.

એકઢાળિયું સામી બાજુ
છાણાં ને ખાટલાની વચ્ચે
ઘઉની કોઠી સાચવનારું
એક ઢાલિયા ને ઓંશરીની વચ્ચે બેહું,
અંદર, છેલે છેક રસોદું.
ચૂલાની સામે બેસીને ઘણિયાણી ત્યાં ઘડે રોટલા
તાવડી, કથરોટ, તપેલી છે ત્યાં,
પણ રાંધવાના નથી ઓટલા.

આવ સાંદાં ને સંપત વિનાના
કાઠિયાવાઈ ધર અમારાં
દી.વી. રેડિયો, ધડિયાળ શાનાં?
કુલેરુના યે નાહિ ડેકાશા.
ખબર નથી આજે યે હશે ત્યાં
સુખી-સંતોષી માનવ રહેનારાં?

હજુયે મા
'હેતુ'
હજુયે મને લાગે છે ભણકારા તારી એ મીઠી વાતોના
હજુયે મને તાળવે છે સ્વાદ તારી એ વાનગીઓનો
હજુયે તરસ છે તારા ભરેલા પાણીના ઘાલાની
હજુયે તલાશ છે તારી એ મીઠી મધુરી નજરોની

હજુયે તમજા છે તારાથી રીસાઈ જવાની
હજુયે રી લેવું છે તારા ખંભે માયું મૂડી એકવાર
હજુયે છે મને તારા જિજાવાનો ઘ્વાબ
હજુયે રી પડું છું એકાંતમાં તારા વિના
હજુયે શોધમાં છું તને કહેવા માટે શબ્દાની
હજુયે વિચારું છું દરવખતની જેમ કહેવા Thank you
હજુયે થાય કે Thank you પૂરતું નથી તારા માટે મારે

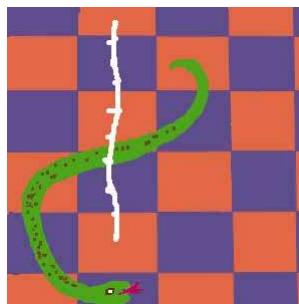
(મારો મમરો: કોઈએ કહ્યું છે કે ગ્રીત હોય ત્યાં નથી
જરૂર ભૂલો માટે માઝી માગવાની, નથી જરૂર સાંપડેલી
હુંકાળી પ્રેમની સરવાળીઓ બદલ આભારદર્શન!)

જુગલબંધી જામી છે
અનિલ ભહુ

એ ખુદાઈ ભૂલ્યો છે
ઈબાદત મેં ઉથાપી છે.
ખુદાની ને મારી વચ્ચે
જુગલબંધી જામી છે!

જીવતે જીવ ભલે ને
વાવંટોળ હતો હું પણ
એ હવાથી હલકી છે
'અનિલ'ની જે નનામી છે!

બિનશિર્ષક

પારુલ પ્રેયસ મેહતા

દાવ રક્ષણ-સર્પનો એવો સવાલી નીકળ્યો
આંગણો આવેલ લીસોટો ખચાલી નીકળ્યો

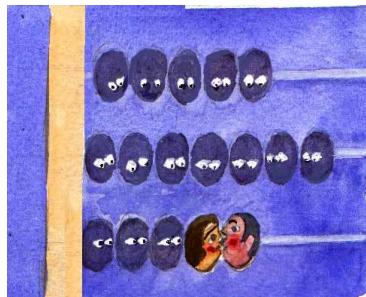
ટશેર કૂટે સંગાથ ભીતિમય થઈને ઓગળે
એ સમયનો ધાવ છેવટમાં બહાલી નીકળ્યો.

એક દરિયો આંખથી ઉફરો થયો, દૂબી ગયો
ઉભર થૈને સમાંતર એમ ચાલી નીકળ્યો.

એક ચીસે જેમની આખી ગલી દોડી ગઈ
એ હક્કિતમાં બજારોનો બકાલી નીકળ્યો

ઉબરો, સાંકળ, કમાડો, બાર-સાખી ને હવા
ફૂફૂત એની હાજરીનો ઘ્યાલ ખાલી નીકળ્યો

આણગમાથી જ્યાં થડકતા સ્પર્શને લોપી દીધો
પ્રત્યેક પડ મહી પછી તો મશાલી નીકળ્યો.

હાઈકુ? કાય કુ?

જ્યોજણમાં કવિઓ છુપાયેલા હોય છે. છંદો, પ્રાસ, ચોક્કસ નિયમો
બનાવી એ સ્હુરણા રંધી થોડી અકળામળ કરે છે અને કવિઓને કુઠિત કરે
છે. મુક્તકો, ગજલ એ જરૂરીયાતો ઓછી કરી એક સીધું સરળ હથિયાર
અર્પે છે. હાઈકુ એમાંથી પણ થોડા છોડાં કાઢી શિદ્ધ કવિઓને માટે એક
શિદ્ધ અલંકાર આપે છે. અને કવિતાનું હાઈ આંદબર વગર નિહાળવા,
માણવા દે છે. મગજામાં વિચાર આવ્યો, જરૂરીને હાઈકુમાં મહી લો.
છંદ-પ્રાસ પછી શીખી બીજા સ્વરૂપોમાં કવિતાઓ લખાશે પણ તમારી
સર્જનાને અત્યારે રોકવાનું કોઈ કારણ નથી.

કનક રાવળ

જેવાં આવો અને આવજો વચ્ચે
અચૂક હતા અનેક વિસામા
છુપાયા ઉભ્યવાસો, હર્ઝના કે હાયના

રહસ્ય કોણે ઉકેલ્યા જન્મ-મૃત્યુના?
પણ માણ્યા સૌચે અચૂક
સંસાર રસાળા.

કિશોર રાવળ

માર્યો મકોડો,
ભવાં ચડાવી જૂબે
મને બાળકો

નાની છોકરી
ભીની ઓશારી લૂછી
ભુસે વાદળો.

તમરાં ગાય
ગીતો ઉત્સવના
આખરી હિને!

ઓશરી પર
સૂતાં સૂતાં કોઝી પીએ
આજનું છાપું

એક ને એક
બે? ના શુંચ. જૂઓને
પરપોટા બે!

આજે કાચમાં
મારું મોં જોતાં, જોયા
મારા જ પિતા.

બે આંગળીઓ
વચ્ચે પકું પેલી
ચાંદ લખોટી

હવે બદલો વાળીશું? કિશોર રાવળ

જ્યારે શાકંતલનો તરજૂમો વાંચ્યો ત્યારે, જર્મન કવિ અને નાટ્યકાર યોહાન વુદ્ધગાંગ ગાંઠ શાકંતલને માથે મૂકી આનંદથી નાચી ઉદ્ઘ્યો હતો.

સ્કોટિશ જ્જ અલેક્ઝાંડર ફોર્બ્સ અમદાવાદમાં નિમાયા અને તેમને ગુજરાત અને ગુજરાતી તરફ પ્રીતિ બંધાણી. ગુજરાતી શીખ્યા અને ખૂણે ખાંચરે પેઢલું ગુજરાતી સાહિત્ય ભેગું કર્યું અને સાહિત્ય સભાના મંડાણ કર્યા, કર્નલ ટાડે રાજ્યાનનો ઈતિહાસ ગાયો, ગ્રાંટ ડફેન્સ મહારાષ્ટ્રની લોકવાયકાઓ ભેગી કરી.

એની બેસન્ટે હિંદુત્વનો અભ્યાસ કરી તેની સૌરભ દુનિયા સામે રજૂ કરી.

જગદીશ ચંદ્ર બોજ, સી.વી રામન અને ચંદ્રશેખરને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં અને કવિવર રબીન્ડ્રનાથ ઠાકુરને તેમની ગીતાંજલી બદલ નોબેલ પ્રાઇઝ આપી આપણા રત્નોને આખી દુનિયા અને આપણી સમક્ષ જગતગાવ્યાં.

પ્રોફેસર મર્ફીએ રામાનુજમની ગણિતની સિદ્ધિઓ જગત સમક્ષ લાવી તેમની મેધાનું આપણાને સૌને ભાન કરાવ્યું.

લૂઈ ફિશરે ગાંધીજી ઉપર ચોપડી લખી ખાલી ભારતમાં પિછાણાએલા ગાંધીજીને વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કર્યા અને રિચાર્ડ એટેનબરોએ અને બેન ડિંગલીએ તેમની ફિલ્મમાં ગાંધીને નવી પેઢી પાસે પુનર્જીત આપી ધણા ધણા માટે એ પરિયય તાજો કરાવ્યો.

મહારિ મહેષયોગીએ ધ્યાન (મેરિટેશન) ના શરીર અને હદ્ય પર થતા લાભાલાભ સમજાવ્યા ત્યારે પદ્ધિમના લોકો મોમાં આંગળા ધાલી ગયા અને તન અને મનના સંબંધો દુનિયામાં બીજે સમજવા ઉડા અભ્યાસો થવા લાગ્યા.

ફાધર વાલેસ સ્પેઈનથી ગુજરાત આવી, આપણી ભાષા શીખ્યા અને ગુજરાતીમાં ખૂબ જ સુંદર લેખો લખી આપણામાંથી ભૂલાઈ જતાં મૂલ્યોનું આપણને જ ભાન કરાયું.

પંચિત રવિશંકરની ભારતીય સંગીતની સુરાવલીઓથી તાક્ષુબ થઈ પશ્ચિમે તેને સમજવા, માણવા દિલ ખોલી નાખ્યાં.

બિલ ગેર્ડસે ભારતીય યુવક યુવતીઓમાં ગણિત, તર્ક અને અમૃત (એબ્ઝર્ટ્રેફ્ટ) વિચારો હલ કરવાની શક્તિ પારખી અને તેના કાર્યગણમાં ખૂબ જ સંખ્યામાં સમાવી લીધા.

બોસ્ટનના ઓર્થોપિડિક ડોક્ટર હિનેશ પટેલ હાડકાંઓને મરમત કરવાના નવા નુસખાઓથી આજે અહિની તબીબી દુનિયામાં ડંકો વગાડી દીવો છે.

બોખે યુનિવર્સિટીમાંથી મેલિઓ-બોટાની શીખવાડતા શ્યામલા ચિતલે નિવૃત્ત થઈ આ દેશમાં આવ્યાં. તે ખાલી ક્રિલવલેંડના ખુજિઅમમાં આંટા મારતા હતા તેમાં તેમણે અમુક નમૂનાઓ જોઈ વધુ સારી રીતે રજુ કરી વધુ લોકભોગ્ય કેમ કરી શકાય તેનાં સૂચનો કર્યા અને તેના પરિણામે આજે એ ખુજિયમની એક નવી વિંગના ડાઈર્ફ્ટર થઈ ગયાં છે.

આટઆટલું કરી પશ્ચિમના દેશોએ તો એક વાર નહિ પણ વારંવાર ખાત્રી કરાવી કે કેટલા ખુલ્લા દિલથી આપણા, પૂર્વના વિચારો અપનાવવા ઊત્કઠ છે. હવે નથી લાગતું કે આપણે તેમને ભૌતિક સુખોમાં સબડતા, લાગણીહીન, નીતિહીન, મૂલ્યોવગરના લોકો કહેવાને બદલે સરખી રીતે સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ?

બે નંબરની દીકરી કિશોર રાવળ

અમારી પહેલી દીકરીને પરણાવી અને સાસરે વળાવી તેને ગણેક મહિના થયા હશે. ઘર સારું મળ્યુંહતું, વર સારો મળ્યો હતો અને બંને આનંદ કિલ્લોલ કરતાં હશે તેમાં કોઈ શંકાનું કારણ નહોતું. પણ દીકરી ઘર છોડીને જાય ત્યાર પણી પેટમાં અને જીવનમાં માબાપને જે ખાડો પડે તે કેમ સમજાવવો? સાંજે ઘરે જઉ અને "એ પણા આવ્યા" કહીને કોઈ રસોડામાં સુરેખાને સંદેશો હવે ન પહોંચાડે, જમતી વખતે કોલેજની વાતો, દોસ્તો સાથે હાહાઠીઠીની વાતો, કોઈ પ્રોકેસરની ફજેતી થઈ હોય કોઈ પર મંત્રમુગ્ધ થયાની વાતો, સિનેમા જોવાની ભલામણો-એ બધો કલરવ ન મળે અને ખાલી સ્મશાન શાંતિ પડી જાય. એમાં દીકરીને ખાસ ગમતી કોઈ વાનગી બની હોય ત્યારે આંખો ભીની થઈ જાય અને રૂચિ ઉડી જાય.

દીકરીની આસપાસ સર્જિયેલી દુનિયા તેના દૂર જતાં દૂબી જાય અને શાસ લેવાં ડયકાં ભરે. આ દર્દનાં અમે બને રોગી થઈ પડ્યાં.

તે વખતે અમને બીજી દીકરી સાંપરી. બસે દીકરીઓને મેં પહેલી વાર જોઈ તે આજે પણ મને દીવા જેટલું જ સ્પષ્ટ છે.

પહેલીને જોઈ ત્યારે તે એક સુંવાળી ગોદીમાં લપેટાયેલી અને આંખો બંધ કરી ઉઘઠી હતી. બીજાને જોઈ ત્યારે તેનો દેહ તદ્દન ખુલ્લો હતો અને તે જોરથી રડતી હતી.

બીજાને જોઈ ત્યારે આ મારી દીકરી છે એવો કંઈ ઘ્યાલ જ નહોતો. પહેલીને જોઈ ત્યારે તેવી કોઈ શંકા નહોતી.

પહેલીને જ્ઞાણે દુનિયામાં કોઈ સતાવશે નહિ તેવી અપાર શ્રદ્ધા હતી અને બીજાને કોઈની ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાનું કારણ નહોતું.

પહેલી નાની ગાભલા જેવી અને ખોળામાં લઈને બેઠા રહેવાનું મન થ યે તેવી. બીજી, ખોળામાં ન સમાય તેવી અને ખોળામાં લેવાનો વિચાર પણ ન આવે એવી વીસેક વરસની હતી.

મને યાદ છે ૧૯૪૮-૪૯ની સાલ હતી. ભારત આજાદ થયું અને તે પહેલાં જ કેઈક કાપે તેમ દેશ કપાઈ ગયેલો અને તેનાં નિર્માતાઓને કેઈક કાપીને દેશનો એક 'હેપી બથડી' ઉજવવા સિવાય દૃષ્ટિ કે ગતાગમ નહોતાં. પરિણામે કંઈ પણ શિષ્ટાચાર વગર વરુઓ એ કેઈક ખાવા તૂટી પડ્યા. ત્યારે રાતોરાત, ઉચ્ચાણ ભરીને કે ઓહેલે કપડે - કે એથી પણ ઓછે, હાંકી કાહેલા નિરાશ્રિતોનાં ટોળાં ભાવનગરમાં-અને બીજાં ગામોમાં પણ - આવવાં લાગ્યાં.

"એ, સિંધીઓ આવ્યાં છે. ભૂખ્યાં ડંસ જેવા, નોધારાં આવ્યાં છે. તેનો વિશ્વાસ કેમ થાય? સાચવજો તેનાથી. કોઈ વસ્તુ રેઢી નહિ મૂકતાં." એમ ગામમાં ચેતવણી અપાણી.

મહારાજાના રસાલાને તાબડતોબ રેફ્લ્યુઝ કુપમાં ફેરવી નાખવામાં આવ્યો. અને તેમાં આ નવાં, "ભૂખાળાં" માનવીઓ ખડકાણાં.

એક ભાષાનો અંતરાય હોય એટલે આ આપણું માણસ નહિ એટલું જ નહિ, પણ આ માણસ નહિ તેવી ભાવના ઉભી કરે છે. દેશમાં ભાષાના ધોરણે રચેલા વાડાઓ હજુ પણ કેટલા નહે છે? તો ત્યાં આ સિંધીઓ તરફ ભય, અશ્રદ્ધા કે અવિશ્વાસ ઉભા કરે તેમાં શું નવાઈ? ગામનાં લોકો આ નવા લોકોથી અલિમ રહેતાં અને સરકારે ઉભો કરેલો આ ગ્રન્થ છે એટલે એને જ ફોડી ખાવા દો તેમ માનતાં. "આપણે શું?" સ્થિતપ્રભાતાની પણ કોઈ હદ હોય ને?

એ સિંધીઓએ અહિની ભાષાની પકડ જરૂરી લાથમાં લીધી. નાના મોટા ધંધા કરીને એકબીજાને ટેકો દઈ ધીમે ધીમે છિન્નભિન્ન થેખેલાં જીવનનાં તાજાંવાણાં મેળવ્યાં, અહીં એકરસ થયાં અને સ્થિર થયાં. મેં એક પણ સિંધી બચ્ચાને બીજ માંગતો કદી જોયો નથી!

સાંજે શાક લેવા સુરેખાએ મને આંબા ચોકની મોટી શાક માર્કિટ મોકલ્યો. ધોઘા દરવાજેથી મુખ્ય બજારમાં દાખલ થાઓ તો જમણી બાજુ બે ત્રણ દુકાન પછી ન્યૂ ફાઇન ક્રોંકિંગ ડિપો આવે. તેની આગળ, કુટપાથ ઉપર એક ગંદી, ગોબરી અને બિન-વસ્ત્ર, ચોધાર આંસુ પાડતી અને સમજાય નહિ તેવી ભાષામાં બૂમો પાડતી એક યુવતીને જોઈ.

હું થંભી ગયો. એક પળ નજર ફેરવી ગયો અને ફરી પાછી આંખો તેના પર જગાઈ ગઈ. મનમાં પહેલો વિચાર આવ્યો કે આ પણ કોઈની દીકરીજ હશે ને? તેના માબાપો પણ, જો જીવતાં હશે તો, હું મારી દીકરીની ચિંતા કરું છું તેમ આની ચિંતા કરતાં જ હશે ને?

તેવામાં કોઈ માણસ પાશેર ગાંઠિયાનું પડીકું લઈ ને આવ્યો અને તે છોકરીને આપવા ગયો. પેલી ભયનૃત છોકરીએ એ પડીકાને અને માણસને ઘક્કો માર્યો. પેલો બિચારો પડતાં પડતાં રહી ગયો. છોભીલો પડી નીચી મુંડીએ ચાલતો થયો.

છાતીમાં દૂમો ભરાઈ આવ્યો. આગળ ન જવાયું. પાછો ફરી ઘરે પહોંચે ગયો. ધોયેલા મૂળા જેવો, ખાલી જોળીએ પાછો આવ્યો એટલે સુરેખાએ પૂછ્યું, "કેમ, શું થયું? પાકીટ બૂલ્લી ગયા?" અને હું ખુરશીમાં બેસી ધૂસ્કે ધૂસ્કે રીતે પડ્યો.

તેની આંખો વગર સમજયે ભીની થઈ-વગર સમજયે તો કેમ કહી શકાય? એટલું તો તરત જ સમજુ ગઈ કે દીકરીના કોઈ વિચારે મને સત્તાયો હશે. તેની આંખો અરવી સમજે ભીની થઈ. ધીમે ધીમે વાત કઢાવી. મનમાં એક જ વિચાર ધૂમતો હતો કે મારી દીકરી આવી છાલતમાં ક્યાંય હોય અને આવી અસહાય ઉભી હોય, અને કોઈ કશું કરે નહિ?

સુરેખા પાણીનો ખાલો લાવી. પોતાની આંખો લૂછી. મને એક નેપકિન આવ્યો. મેં પાણી પીંદું, સ્વસ્થ થયો. ત્યાં સુરેખા હાથ ઉપર એક સંકેલેતી ચાદર લઈને આવી, ચંપલ પહેર્યા. મને ઉભા થવા કહ્યું. મેં આંખોથી જ પૂછ્યું કે કયાં જતું છે.

"ચાલો, આપણે બીજી દીકરીને ઘરે લઈ આવીએ..."

શ્યામકેશિની

કિશોર રાવળ

હું નાનો હતો ત્યારે જિંદગી

કેવી સરળ હતી?

ભાષાવા જઈએ ત્યારે બેત્રા પેઢીથી ચાલી આવતી ચોપડિયો એક હરફ બદલાયા વગર વારસામાં ભણતી. સરકારી વાંચનમાળાની ચોપડી, ભૂરા રંગની અને માથે પંચમ જ્યોર્જનો ફીટો. કંઈ ક્યારે અટકો તો બાપાને, કાકાને, મોટાભાઈને કે દાદાને પૂછ્યો. સ્મૃતિની ચારણીમાં રહેલા એ પાઠો સૌને યાદ, કવિતાઓ સૌને મોઢે. અંગ્રેજ વ્યાકરણ માટે ચાલતી 'પાઠમાળા'ના સાત ભાગોમાંથી સૌ અંગ્રેજ શીખેલા એટલે બધાનું ઈજિલશ એકસરખું, ઉચ્ચારો નોખા નોખા દરેકના ઘરની રસમ પ્રમાણો. બાધ્યાં-વાણિયાને થોડું સંસ્કૃત આવડે એટલે શાસ્ત્રોદ્ધર રીતે શુદ્ધ 'સ્ટેશન' બોલે, મુસલમાનો 'ઈસ્ટેશન' બોલે અને બીજા 'ટેશન' કે 'ફેશાં' બોલે! પાઠમાળામાં 'હી' અને 'શી' માટે 'તે' અને 'તેણી' વાપરે એટલે હસવું આવે કે જેને ગુજરાતી ન આવડે તે અંગ્રેજ શું શીખડાવી શકે! કોઈને સમજાય નહિ કે 'વી' છે પછી 'ડબલ્યુ'નું ડબલું ભાષામાં ઘાલવાની શી જરૂર લાગી હશે!

ઈતિહાસ-ભૂગોળની ચોપડી નહિ, ન ગણિતની કોઈ ચોપડી. ખાલી પાડાની ચોપડી હોય જેમાં 'એક એકા એક'થી 'ચાલીશ દાન ચારસો' સુધીના પાડા આવે અને એટલું ઓહું હોય તેમ પાયા, અદ્ઘા, પોણા, સવાયા, ડોઢા અને લટકામાં ઉઠા! અપૂર્ણાંકો કોણે સજર્યા? ત્રાસ કરી નાખ્યો!

અત્યારે પેપરલેસ ઓફિસના તડાકા મારે છે અને તેને અપનાવવા લોકો હજુ પણ ઠેબા ખાય છે ત્યારે પેપરલેસ ભષાતર અમને તે દિવસે હતું. લખવામાં કાંઈ કાગળ-પેન્સિલ નહિ. બધું પાટી ઉપર લખાય. કાંકરાની પેનને લાદી ઉપર ધસી નૌતમલાલ માસ્ટરના નાક જેવી ફસ્કલાસ આણી કાઢીએ. પાટી ધોઈને સાફ કરીએ અને પછી તેની ઉપર જીણા સુધાર અક્ષરો કાઢી લેસન કરીએ. તે હિ' હોમવર્કને લેસન કહેતાં. સાંચવાને લેસન બીજે દિવસે નિશાળે લઈ જઈએ, માસ્ટર જોઈને માર્ક આપે એટલે પાટી ધોવાઈ જાય.

માંદા પડીએ તો તેના ઈલાજો પણ સહેલા. બધે મફત દવાખાના હતાં. ઘોઘા દરવાજાના લાલ દવાખાને જાઓ તો દાખલ થતાં ડાબી બાજુ હર દરદના ઈલાજો વીસેક રંગબેરંગી દવા ભરેલી બાટલીઓમાં. પેટ સલોસલ થઈ ગયું હોય તેને માટે મેગ સલ્ફ, ઉંઘ નો આવે તો પોટ બ્રોમ, તાવ આવે તો એગ્યુ મિથ્કાર, શરદી જીરદસ થયા હોય તો કંઈ સાસ્પિનલા જેવું. દાફ્તર 'આ-આ-ઈ-ઇ' કરાવી જીબ જુએ, નાડ જુએ, જરૂર લાગે તો આંખ-કાન તપાસે. 'કેસ'માં કંપાઉન્ડર જ વાંચી શકે તેવા અક્ષરે દવા લાંબે તે લઈ કંપાઉન્ડર પાસે જાઓ. તમે ઘરેથી લઈ ગયા હો તે બાટલી વીછળી એક 'ઓરેડ' આ અને બે 'ઓરેડ' તે એમ ભરે અને છેલ્લે એઝ્વા ઘોરાથી બાટલી ગળાબૂડ ભરે. કાગળની લાંબી લાંબી પદ્ધીઓ તેયાર જ હોય. તેને બાટલીમાં દવાની સપાટી જેવી તીવી કાપે અને પછી તેને બે ત્રણ ઘડી પારી એક ખૂલ્લો કાપી નાખે. પહી ખોલે એટલે ચાર કે આઠ ભાગે કાપા વાળી કુટપહી તેયાર. ગુંદર ચોપડી બાટલી પર લગાડી દે. તેના કચ્ચા પ્રમાણે બે-ત્રણ કલાકે ડેઝ ઘટકાવી જાઓ અને બે દિવસમાં ઘોડા જેવો હણાહણાટ કરવા લાગો-અને ઉકલી જાઓ તો હરીયા! ન કોઈ દાફ્તરને બદનામ કરે, ન કંપાઉન્ડરને!

અને દાફ્તર તરફ પૂજયભાવ ન હોય તો વૈદ પાસે જાઓ. મોટા ભાગના વૈદો તો પોતાના બાપાની લાટીએ તેમની છત્રછાયા ડેટળ જ વૈદું શીખેલા. પાછલી પરશાળે હરડાં, બેડાં, ગૂગળ, ગંઠોડા, ગુંદર વગેરેને જંડાવતા, વરત્રગાળ કરતા, કવાથ કે ઉકાળાઓ બનાવતા ત્યાં જ શીખેલા. આટલા તોલા આ અને આટલી માત્રા પેલું કરીને દવાઓ બનાવવામાં પારંગત થાય. ખાસ તો કાગળના ચોરસ, લંબચોરસ ટુકડાઓ કાપી પડીકીઓ બનાવવામાં કુશળતા અને જરૂર આવે એટલે ગંગ નાચ્યા. માંદા માણસમાં ખાલી ત્રણ જ વસ્તુઓ (કફ, પિત અને વાત) માં કોનો અતિરેક કે કોની ખોટ આવી તે ખબર પડતી થાય એટલે બેઠો પાર!

કોઈ કોઈ વૈદો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરીને, ચરક સંહિતા વાંચી, મનન કરી મૂળિયાં, વનસ્પતિઓ, ક્ષારોનો અભ્યાસ કરી, કોઈ બીજા પ્રખર વૈદ પાસેથી દરદ પારખતા શીખે અને દવાઓ આપે. અને પછી નસીબમાં લાખી હોય તેટલી સફણતા અને નામના પ્રામણ કરે. આ ઉચ્ચ કક્ષાના વૈદોમાં અમારા કુરણાશંકરકાકા!

શરીર હાડેતી, ખુશનુમા અને ખૂબસૂરત ચહેરો, ત્રાંબા જેવી કાયા, ઉચ્ચ કપાળ. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયની અસર એટલે સફેદ કપડાં પહેરે, માથે સફેદ પાઘડી અને પાઘડી નીચે તેવાં જ સફેદ વાળ! ઉભ્ર પંચાવન ઉપર એટલે એકાળે થયેલા સફેદ વાળ તો ન કહી શકાય.

ભાવનગર આવે એટલે ખલતો થેલો લઈ અમારે ઘરે જ આવે. દાંતનો દાફ્તર દાંતમાં આંગળા ખાલી જાય તેવાં દાંતોથી હસીને ભાત ભાતની વાતો કરે.

ખલતામાં એકાડ બે ચોપડિયું હોય, થોડી અગત્યની દવાઓ હોય, નાના લાદુ જેવી એક ખરલ અને એક અંગૂધા જેવડો દસ્તો હોય. વૈદકમાં નાડી પરીક્ષાનું મહાત્મ્ય સપ્ત. જાણકાર માણસ નાડી પકડી તમારા હરસની મનોદશ કહી આપે એવું ઊંડું જ્ઞાન, એવી ચોક્કસ ચિકિત્સા. એટલે રસ્તામાં દરદી મળે તો બીજા કોઈ જંતરની જરૂર નહિ!

એક વખત આવ્યા અને મારાં બા પાસે બેઠા! "અરે, ચંપાભાભી, ગયે વખતે ભાવનગર આવેલો ત્યારે ભીડબંજન મહાદેવ પાસે એક માણસ જૂનાં પોથાં વેચ્યો બેઠો હતો. ત્યાંથી એક જૂની પુરાણી ચોપડી મળી ગઈ, વૈદકની. બહુ જ પુરાણી. સંસ્કૃતમાં લખેલી અને ચરકમાં નહિ લખેલી એવી એવી વાતો વાંચવા મળી. એટલે રકજક કરીને બે આનામાં પડાવી. એમાં અમુક વનસ્પતિના નામો આચ્યા છે અને ગુણો વર્ણયા છે. અદ્ભૂત! અદ્ભૂત!

"સમશ્યા મોટી એ છે કે આપણને આજે ખબર ન પડે તેવાં નામો કઈ વનસ્પતિના સંદર્ભમાં વપરાણા છે તે ખ્યાલ આવવો અધરો. કાં તો એ વનસ્પતિઓનું પૃથ્વી પરથી નિર્કંદન થઈ ગયું છે અને કાં તો તેનું નવલું નામકરણ કરવામાં આવ્યું છે અને જૂના નામ સાથેના તારો કપાયા છે.

"તેમાં એક શ્યામકેશની ચૂર્ણ વર્ણયું છે. તેનાં દ્રવ્યો લઈ તેયાર રાખવાના. પૂનસે દિન સંચાસનાન કરી, ચંદ્રાભિમુખ થઈ તેમાં આપેલું સતવન કરી એ દ્રવ્યોમાં પ્રાણમતિષા કરી આ ચૂર્ણ બનાવવાનું. રોજ સાંજે મધ્ય સાથે ચાટણ કરો એટલે એક જ અઠવિયામાં તમારાં વાળ કાળા થઈ જાય."

મારાં બા કહે, "મારાં વાળ કાળા જ છે. મારે જરૂર નથી."

"એમ નહિ, મારા જેવાને તો કામમાં આવેને?"

"તમારે કાળા વાળ કરીને શું કરવું છે? આ ઉભરે ઘોડે ચરવું છે? હજુ અભરખો રહી ગયો છે?" બાબે મશકરી કરી.

"ના રે ના, ભાભી. મને તો બોત ગઈને થોડી રહી. આ તમારાં દેરાણીને ગયાને આ જેઠ મહિને દસ વર્ષ થશે. હું આ વિધુર જીવનમાં એવો તો ગોઠવાઈ ગયો હું કે એ વિચાર જ નો આવે. નવા નવા નુસ્ખા કરવા, લોકોને દવા આપી નરવાં કરવાં એમાં જ એટલો આનંદ આવે છે. જીવન નિર્વહ ચાલે એટલું તો આસાનીથી મળી રહે છે. પણ મારા જેવા બીજાને કાળા વાળ કરવાનો હરબ ઘણો. આ કિમિયો હાથમાં આવી જાય એટલે લોકો મો માર્ગ્યા પેસા આપે!"

"પણ હમણાં તો તમે કહ્યું કે જોઈએ તેટબું મળે છે તો વધુ પૈસા હારે બાંધીને લઈ જશો?"

"ત્યાં શેનું ચલણ છે તે ખબર નથી : રૂપેયાનું કે પાઉડ, શિલ્પિંગ પેન્સનું? નહિ તો બંદોબસ્ત કરત." કુરણાશંકરકાકાએ રમુજ કરી. "પૈસો હોય તો ગરીબ ગુરબાને મદદ કરાય, છોકરાનાં છોકરાં માટે બે પૈસા મૂડી જવાય..."

"એટલે આ શ્યામકેશિની પાછળ લાગ્યો છું. બધી વસ્તુઓનો મેળ મળી ગયો ખાતી એક વનસ્પતિ છે, મંકુલિપણી. એનો તાગ નથી આવતો. એટલે એના પ્રયોગો ચાલે છે. તેને બદલે જૂદી જૂદી વસ્તુઓ વાપરીને જાત ઉપર જ અખતરો કરું છું. હરિકૃપા હશે તો જશ મળશે!"

તે અવારનવાર આવતા રહે અને તેમના પ્રયોગોનો અહેવાત આપતા રહે. ક્યારેક ખતરનાક અસરો પણ થાય. એક વખત આખા શરીરે ખુજલી નીકળી આવી. એક વખત એવો પ્રકોપ થયો કે લક્ષ્ણ બાજુએ મૂડી ભર બજારે પેલી મોટરસાઈકલની જેમ ભભડાઈ કરતા નીકળવું પડ્યું. તેમાં તેમને ત્રિગુણાનંદ વેદ મળી ગયા. તેમણે તરત જ નારી જોયા વિના જ નિદાન કર્યું કે વાયુપ્રકોપ વધી ગયો છે! કુરણાશંકરકાકાએ અમને ખૂબ જ હસાવ્યા. કાકા કહે કે, "રહીમના શર્જા છે,

બૈર, ખૂન, ખાંસીખુસી
બૈર, પ્રીતિ, પાદન, મધુપાન
રહિમન દાબેના દબે
જાનત સકલ જહાન!"

એમાં એક દિવસ સવારે, મને તારીખ યાદ નથી પણ તિથિ બરોબર યાદ છે. 'આખાદસ્ય પ્રથમ દિવસે' પેલા કાળા ભભર મેઘદૂતની જેમ કાળા વાળ સાથે કુરણાશંકરકાકા હાજર થયા.

"કાં, કુરણાશંકરભાઈ," મારાં બા કહે, "થાકીને બુટપાલિસ લગાડ્યો?"

કુરણાશંકરકાકા કહે, "ચંપાભાભી, આ તો ગજબ થયો!

"હું દર મહિને ચાર ચાર જૂદી વનસ્પતિ વાપરી ચાર ચાર ભસ્મો બનાવતો. દર અઠવાડિયે એક દવાનું સેવન મધ સાથે કરતો.

"એ અઠવાડિયા પહેલાં સવારે ઉદ્ધ્યો. મોહું ધોઈને અરીસા સામે વાળ ઓળવા ઉભો તો હું જ મને ઓળખાણો નહિ. બધાં જ વાળ સમૂળગાં કાળા ડિબાંગ!

"કેટલાંક ઓળખીતાં શેરીમાં મળે તો જાણે ઓળખતાં નથી તેમ તારવીને ચાલ્યા જાય. ઓળખે તે કોઈ વંગમાં પૂછે કે ક્યારે લગન નિરધાર્ય છે! મારે તો ઉપાધિ થઈ."

જરા નીચે બેઠા. કાઢીને સાફો બાજુમાં મૂક્યો અને વાળ દેખાડ્યા. કહે કે, "જુઓ, મૂળિયા સુધી જૂઓ. અંદરથી જ કાળા ઊગે છે"

મારાં બાની પાસે મોં લાવીને કહે, "મોટી ઉપાધિ શું છે તે ખબર છે?"

"કેમ, જાડા થઈ ગયા?"

"હા, હા, હા, હા," હસ્યા અને કહે, "ના, ના, ના, ના! મને જે કંઈ કરું તે લખવાની આદત નહિ. એટલે કઈ વનસ્પતિ વાપરી તે જ યાદ નથી. બહુ માથું ખજવાળ્યું પણ કોઈ ઘડ બેસતી નથી. અને હવે મારે પ્રયોગ કરવો કોની ઉપર?"

બાએ પૂછ્યું, "કાળા વાળ ધોળા કરવાની દવા ન બને?"

વાળ ખરી ગયા ત્યાં સુધી કુરણાશંકરકાકાએ માથું ખજવાળ્યું, મથી મથીને મથ્યા પણ સરી ગયેલો કિમિયો સરી ગયો તે સરી જ ગયો.

સૂચિ

શ્વ?	કોણે?	ક્યાં?
કુટનો ઘોધ		1
કેસૂડાંને પ્રેમપત્ર		1
અજાયબી		2
મેહુલો		3
અશ્રુઓ		3
આંખ ન ખૂલી તે ન જ ખૂલી		3
પહેલી પ્રીત		4
વસંત		4
કાઠિયાવાડી ઘર		4
હજુથે મા		5
જુગલબંધી જામી છે		5
બિનશિર્ફક		6
હાઈકુ? કાય કુ?		6
હવે બદલો વાળીશું?		7
બે નંબરની દીકરી		8
શ્યામકેશિની		